

Oral Tradition and Language; A Case Study on the Gathas

Abasali Vafie*

Hadi Nourmohamadi Kamal**

Abstract

Oral tradition is one of the important subjects in the history of the Persian language and literature, which, from several perspectives, requires reconsideration. In this research, relying on some major Arabic, English, and Persian sources, we first examined the oral tradition in primitive cultures, then compared it with the oral tradition in ancient Iran. Oral tradition is one of the most significant foundations directly connected with the sacred word, as exemplified in this article by the ancient Arabs and Iranians. Among the most important results of this research is the finding that oral tradition, from a linguistic and functional perspective, enabled human beings to find a way to the mysteries of the unseen world. For instance, one of the most important manifestations of the ancient oral tradition, along with religious and ritual hymns, is the worship of deities, particularly the praise of the gods of ancient times. In this way, the invocation and glorification of ancient gods constitute an inherent characteristic of the oral tradition in this period.

Keywords: Ancient cultures and languages, primitive societies, oral tradition, Gathas.

* Professor, Allameh Tabatabaee University, Persian language and literature, Tehran, Iran,
a_a_vafaie@yahoo.com

** Phd in Persian language and literature, Faculty of Literature, Allameh Tabatabaee University, Tehran. Iran
(Corresponding Author), Atu.hadi69@gmail.com

Date received: 29/12/2024, Date of acceptance: 19/07/2025, Date Printed: 01/01/2026

Introduction

Research on oral tradition is highly challenging. At present, numerous studies have been conducted on oral tradition among different nations, which have yielded desirable results in the discovery of mysteries and secrets of the world. However, due to the lack of reliable information about the oral tradition in ancient Iran, comparative studies are particularly difficult and, at times, inevitably require analogy and estimation. This research, relying on major sources, first addresses oral tradition in primitive cultures and then compares it with ancient Iran. In the second part of the article, based on a section of the Gathas, discussion and analysis of the oral tradition in ancient Iran and its place in the ancient world are presented.

Materials and Methods

The texts and sources employed in this research first address oral traditions among the Bedouin tribes and other cultures, which have been discussed in different sections of the article. In the second part of the article, with an emphasis on certain portions of the Gathas, these texts are analyzed and examined in relation to this topic in ancient Iran. The methodology of this study relies on the use of library resources, and for the purpose of analysis and critique, important Persian, English, and Arabic sources have been utilized.

Discussion & Result

In this study, the concept of oral tradition refers to that form of human experience which, for a long period of history, existed without any familiarity with writing. Humanity perceived and interpreted the world in ways fundamentally different from those shaped by literacy today. Numerous articles and books in English have sought to describe this worldview. The necessity of this research becomes clear once we recognize that, in pre-Islamic Iran, oral tradition played a highly significant role, deeply interwoven with the culture and civilization of ancient Iran—for instance, in religious hymns. This importance is equally evident in Islam, particularly in the recitation of the Qur'an. Accordingly, one of the central hypotheses of this research is that praise and worship of deities were intrinsically connected to the oral mindset, and that the defining characteristics of oral tradition must be taken into account. This study therefore addresses oral tradition under four main headings: "Definitions of Oral Tradition," "The Sacredness of Oral Tradition," "The Mechanisms of Oral Tradition," and "The Transition from Orality to Literacy."

Conclusion

The issue of oral tradition and the understanding of the oral mind is, on the one hand, a subject upon which relatively little research has been conducted, and, on the other hand, one of considerable complexity, requiring careful attention and extensive discussion. Since it allows us to probe into the mysteries of the primitive human mind, research in this domain holds particular significance for us Iranians. In this article, we first refer to the theories of scholars across different cultures—especially with regard to the Arabs—in order to establish a foundation for understanding the matter. Ultimately, by comparing their perspectives on oral tradition with that of Iran, we reach the conclusion that within oral tradition, the primitive human mind is engaged with issues that entail specific requirements. Among the most important of these requirements are the identification of word and object (signifier and signified) and the belief in inspiration. By attempting to comprehend the oral mind, and with reference to examples from the Gathas, we can begin to discern how, in ancient Iran, the very structure of oral mentality intrinsically necessitated hymns whose content was centered on the praise of gods and supernatural beings exerting dominion over human life. Not only was the recitation of such hymns believed to have a direct impact on bringing about favorable events and averting calamities, but mastery of this mode of expression (namely, the memorization of religious hymns) in itself constituted a source of power—for example, for the Zoroastrian priesthood. Nevertheless, one of the challenges underlying the enigmatic nature of ancient texts such as the Gathas is precisely the fact that their foundation rests upon oral tradition and the primitive mentality unfamiliar with writing. Consequently, if we are to take meaningful steps toward understanding these texts, and if, furthermore, we wish to approach the worldview of ancient peoples through the valuable body of research surrounding these works, we must acknowledge the interrelation between oral tradition and the primitive mind, and pursue further research, debate, and analysis in this field with greater determination.

Bibliography

- Afshar, Iraj. (2002). *Ancient Iranian Tales*. Tehran: Elmi-Farhangi. [in Persian]
- Erasmus, Yusef M. (1999). *Iranian Languages*, translated by Ali Ashraf Sadeghi. Tehran: Sokhan. [in Persian]

- Ardestani Rostami, Hamidreza (2025). "Manifestations of Myth in the Story of Gayōmart." *Kohan-Nāmeḥ-ye Adab-e Pārsi*, Institute for Humanities and Cultural Studies, Biannual Research Article, Vol. 16, No. 1, pp. 1–42. [in Persian]
- Amozgar, Zhaleh. (2006). Mythical Tradition in Ancient Iran. *Zhaleh Amozgar, Bukhara Journal*, Nos. 53, July and August. [in Persian]
- Pourdavoud, Ebrahim. (2015). *Avesta (Gathas): Hymns of Zarathustra*. Tehran: Negah Publishing. [in Persian]
- Fazeli, Ahmad. (1997). *History of Iranian Literature before Islam*, edited by Zhaleh Amozgar. Tehran: Sokhan. [in Persian]
- Jalali Naini, Mohammad Reza. (2005). *Zoroastrian Religion in the Sassanid Era*. Tehran: Toos. [in Persian]
- Al-Jahiz, Abu Uthman Amr ibn Bahr (d. 868). (1948). *Al-Bayan wa al-Tabyin*, edited by Abdul-Salam Muhammad Harun. Cairo: Lajnat al-Ta'lif wa al-Tarjama wa al-Nashr. [in Arabic]
- Sasanian, Atefeh. (2011). *Gathas: Hymns of Zarathustra*. Edited by Henda Haat, accompanied by the Avestan text and linguistic reports, researched and written by Dr. Atefeh Sasanian. Tehran: Behesht. [in Persian]
- Olavi Kheirabadi, Reza Ali. (2011). From Myth to History: The Mythical Tradition of Iranian Epic Tales, with Emphasis on Oral Narratives and Written Reports. *Comparative Literature Journal*, 2(2), p. 4. [in Persian]
- Ghaemi, Farzaneh. (2013). Analysis of the Historical Process of Epic Storytelling: The Role of Oral Narration in the Evolution of Iranian Epics. *Journal of Research in Iranian Literature*, Nos. 30–31, pp. 57–25. [in Persian]
- Karim al-Khazraji, Mohammad. (2002). *Kalam Allah al-Majid: Oral Tradition in Qur'anic Phenomena*. Beirut: Dar al-Saqi. [in Arabic]
- Christensen, Arthur. (1979). *Nawruz and the Iranian Myths*. Translated by Abolhassan Najafi. Tehran: Institute for Communications and Development of Iran. [in Persian]
- Behzad, Farid. (2005). Comparative Study of Old Iranian Languages and Indo-European Languages. *Journal of Human Sciences, Cultural Studies, Autumn and Winter*, Nos. 165–166, pp. 145–165. [in Persian]
- Behzad, Farid (2017). *Zarathustra and Gathas: A Syntactic and Semantic Study of Chapters 47 and 48*. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. [in Persian]
- Dewey, J. (1902). Interpretation of savage mind. *Psychological Review*, 9(3), 217.
- Insler, S. (1975). *The Gāthās of Zarathustra*. E.J. Brill.
- Kreyenbroek, P. G. (1996). The Zoroastrian tradition from an oralist's point of view. In *given) KR Cama Oriental Institute, Second International Congress Proceedings (5th to 8th January 1995)*, Bombay: KR Cama Oriental Institute (pp. 221-235).
- Kreyenbroek, P. G. (2022). Early Zoroastrianism and Orality. *Journal Oral Tradition*, 35(2), 199-210.
- Humbach, H. (1959). *Die Gathas des Zarathustra (Vols. 1-2)*. Heidelberg: C. Winter.

347 Abstract

Humbach, H. (1991). The Gāthās of Zarathushtra and the other Old Avestan texts.

Humbach, H., & Ichaporia, P. (1994). *The heritage of Zarathushtra: a new translation of his Gāthās*. Winter.

Humbach, H., & Faiss, K. (2010). *Zarathushtra and his antagonists: a sociolinguistic study with English and German translations of his Gāthās*. Dr. Ludwig Reichert Verlag.

Humbach, H., & Faiss, K. (2016). *Avestica. (No Title)*.

Guillemin, J ; Henning, M. (1963) *The Hymns of Zarathustra: Being A Translation of the Gāthās Together with Introduction and Commentary* Author(s).

Walter, O. (1982). *Orality and literacy: the technologizing of the word. London and New York: Taylor and Francis Group.*

سنت شفاهی و زبان؛ پژوهشی موردی بر روی گات‌ها

عباسعلی وفايي*

هادی نورمحمدی کمال**

چکیده

سنت شفاهی یکی از موضوعات مهمی است که از چند جنبه نیازمند بازنگری است. در این پژوهش با تکیه بر برخی منابع مهم انگلیسی عربی و فارسی، ابتدا نگاهی به سنت شفاهی در سایر فرهنگ‌ها داشته‌ایم؛ سپس به مقایسهٔ آن با سنت شفاهی در ایران باستان پرداخته‌ایم. یکی از مهم‌ترین مبانی سنت شفاهی ارتباط مستقیم آن با تقدس کلام است که در این مقاله نمونه‌هایی از آن در میان اعراب قدیم و ایرانیان باستان تشریح شده است. از مهم‌ترین نتایج این پژوهش این است که؛ با نگاه به سنت شفاهی از منظر زبانی و کارکرد ذهن انسان بدوی و با کندوکاو در سازوکار آن، می‌توان به رازورمز جهان بدوی راه یافت. به عنوان مثال یکی از مهم‌ترین اسرار در بخش‌های کهن اوستا، ارتباط فرهنگ و سنت شفاهی با قالب سرودهای دینی و آئینی و به ویژه ستایش و پرستش خدایان است؛ به نحوی که می‌توان ادعا کرد ستایش خدایان باستان، ویژگی ذاتی سنت شفاهی در این دوره است. در نهایت با اینکه انسان امروزی از مرحلهٔ شفاهی به دنیای کتابت راه یافته است، همچنان جلوه‌هایی از این جهان‌بینی را می‌توان در آثار گات‌ها مشاهده کرد.

کلیدواژه‌ها: فرهنگ و زبانهای باستان، جوامع بدوی، سنت شفاهی، گات‌ها.

* استاد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، a_a_vafaie@yahoo.com

** دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران (نویسندهٔ مسئول)، Atu.hadi69@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۰۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۲۸، تاریخ چاپ: ۱۴۰۴/۱۰/۱۱

۱. مقدمه

پژوهش در زمینه سنت شفاهی (oral tradition) بسیار پرچالش و دشوار است. در خصوص سنت شفاهی در میان اقوام مختلف پژوهش‌های بسیاری انجام گرفته است که از جهات مختلفی در کشف راز و رمز آن نتایج مطلوبی داشته است؛ اما بی شک به دلیل مستند نبودن اطلاعات ما درباره سنت شفاهی، مثلاً در مقایسه با پژوهش‌هایی که مربوط به کتابت است، کار بسیار دشوار است و گاهی به ناچار باید از حدس و گمان و قیاس بهره گرفت. منظور ما از سنت شفاهی این است که نوع بشر در دوره‌ای طولانی از حیات خود که با نگارش آشنایی نداشته است، جهان را به شکل دیگری می‌دیده است که انسان امروز از دریچه آشنایی با کتابت توانایی درک آن را، آن طور که باید، ندارد. برای پی بردن به چگونگی جهان انسان‌هایی که با کتابت آشنا نیستند نیاز است که به عنوان مثال جوامع مبتدی را که در حال حاضر به این سبک زندگی می‌کنند، مورد مطالعه قرار دهیم. در این راستا مقالات و کتاب‌هایی به زبان انگلیسی منتشر شده است که با وجود بررسی عمیق و مفصل درباره آن، بازهم خلاء بسیاری در این زمینه احساس می‌شود. در این پژوهش برخی از منابع مهمی که در این زمینه به نگارش درآمده، مورد توجه نگارندگان بوده است. ضرورت این پژوهش زمانی آشکار می‌شود که ما بدانیم در ایران پیش از اسلام سنت شفاهی بسیار مهم بوده و با فرهنگ و تمدن ایران باستان عجین بوده است. به عنوان مثال سرودهای دینی در ایران باستان اهمیت داشته و در اسلام نیز قرائت (قرآن) مهم است. بنابراین یکی از فرضیه‌های مهم این پژوهش این است که ستایش و پرستش خدایان با ذهن شفاهی عجین است و از ویژگی‌های ذاتی سنت شفاهی به حساب می‌آید. در این پژوهش ابتدا نگاهی به نظریات صاحب نظران غربی و عرب و به ویژه پژوهشگران تاریخ و ادبیات ایران باستان خواهیم داشت. سپس بحث و بررسی خود در خصوص سنت شفاهی را تحت چهار عنوان؛ - تعاریف سنت شفاهی، - سازوکار آن، - تقدس سنت شفاهی و - جایگزینی آن با کتابت، ادامه خواهیم داد تا در نهایت بتوانیم با تحلیل نمونه‌هایی از بازتاب سنت شفاهی در بخشی از گات‌ها به جهان شفاهی ایرانیان قدیم راه یابیم.

۲. پیشینه پژوهش

مطالعه سنت شفاهی در جوامع مختلف مسیر متفاوتی را طی کرده است. مثلاً در مورد شعر جاهلی در ادبیات عرب از قرن‌های آغازین هجری تا کنون بحث‌های مهمی در جریان بوده

است. در کتاب «کلام الله جنبه شفاهی وحی قرآنی» (کلام الله الجانب الشفاهی من ظاهر القرآنیه) نوشته کریم الکواز به این منابع اشاراتی شده و بحثی در خصوص سنت شفاهی مطرح شده که از آن بهره گرفته‌ایم. در منابع انگلیسی مطالعه سنت شفاهی پیشینه نسبتاً درازی دارد؛ در کتاب «تفسیر ذهن وحشی» (Interpretation of the savage mind) از جان دیویی (John Dewey)، برای شناخت جهان انسان‌هایی که با کتابت آشنا نیستند، از مطالعاتی میدانی بر روی قبایل بدوی در استرالیا و سایر مناطق جهان، بهره گرفته شده است که ما نیز در بخش‌های بدان استناد داده‌ایم؛ در مقاله «The Zoroastrian tradition from an oralist's point of view» (سنت شفاهی از منظر روایت‌گران شفاهی) و (Early Zoroastrianism and Orality) (زرتشتیان اولیه و شفاهی) از کرینبروک (Kreyenbroek) درباره مفهوم سنت شفاهی در میان زرتشتیان قدیم و همچنین زرتشتیان متاخر مطالبی بیان شده است که در این مقاله از آنها بهره گرفته‌ایم. در کتاب دو جلدی «DIE GATHAZ DES ZARATHUSTRA» از HELMUT HUMBACH مباحثی درباره گاتها و پژوهش‌های انجام گرفته بیان شده است. نویسنده کتاب معتقد است که گاتها به عنوان متنی در نظر گرفته می‌شود که روی آن پژوهش شده است اما این پژوهش‌ها کافی نیست. ایشان در این کتاب به دنبال بازسازی متن سروده‌ها با تکیه بر ابزارهای نوین زبان‌شناسی است که بتواند به آنچه سراینده متون بیان کرده نزدیک شود. در میان پژوهش‌های ایرانیان نیز مقاله «سنت شفاهی در ایران باستان» از ژاله آموزگار مباحث مفیدی در این زمینه ارائه کرده است که در بخش‌هایی از مقاله از آن بهره‌جسته‌ایم.

۳. اهمیت پژوهش

از جمله مسائلی که ضرورت و اهمیت این پژوهش را نمایان می‌کند موارد زیر را می‌توان برشمرد؛ ۱- پژوهش و بررسی جهان شفاهی می‌توانیم رازهایی از ذهن بشر ابتدایی کشف کنیم. ۲- از این طریق می‌توانیم به درون متونی همچون اوستا، که در گذشته‌های دور از شفاهی به کتابت رسیده‌اند، راهی بیابیم. ۳- در این بازبینی می‌توانیم شاهد چالش دو سنت شفاهی و کتابت باشیم. ۴- مبنای بسیاری از عقاید امروزی سنت شفاهی است؛ مثلاً اگر چیزی به اسم سنت شفاهی نبود شاید چیزی به اسم خدایان اساطیری، ستایش آنها و توجه به تأثیر ستارگان در سرنوشت انسان و مسائلی این‌چنینی به این شکلی که در اساطیر هست، نبود؛ بنابراین پژوهش در این زمینه از جهات بسیاری حائز اهمیت است.

۴. پرسش‌های پژوهش

۱. ماهیت و سازوکار ذهن شفاهی چیست و سنت شفاهی چگونه تحت تأثیر این سازوکار شکل گرفته است؟
۲. با بررسی الگوهای سنت شفاهی در جوامع مختلف به چه ایده‌هایی در باب آثار باقی مانده از سنت شفاهی می‌توان دست یافت؟ آیا این ایده‌ها در متون قدیم ایرانی بازتاب دارد؟
۳. آیا با بررسی ذهن شفاهی مربوط به جوامع بدوی و دسته بندی (نظام مندسازی) سنت شفاهی می‌توان به دستاوردهایی در زمینه فهم بهتر متون ادبی که متأثر از سنت شفاهی هستند، دست یافت؟
۴. با بررسی متون مهمی همچون اوستا، آیا می‌توان اینگونه نتیجه گرفت که سنت شفاهی توانسته است سلطه خود را بر ذهن بشر حفظ کند؟ یا با سلطه کتابت و دانش نگارش، کتابت بر ذهن بشر مسلط شده و تمامی ابعاد سلطه سنت شفاهی را تحت تأثیر خود قرار داده است؟

۵. فرضیه‌های پژوهش

۱. سنت شفاهی یکی از مفاهیم پیچیده‌ای است که دست‌یابی به فهم و تعریف آن برای ذهن بشری که با کتابت آشنا شده و جهان را از دریچه کلمات می‌بیند، بسیار دشوار است؛ اما بر مبنای قیاس می‌توان به یک تعریف نسبی دست یافت؛ سازوکار ذهن شفاهی بسیار متفاوت‌تر از ذهن بشر متمدن و آشنا به کتابت است که مبتنی بر ارتباط مستقیم ذهن با جهان بیرون بدون واسطه کلمات مصنوع و انتزاعی است؛ مسلماً سنت شفاهی اصول و ساختاری دارد که با دوره تسلط کتابت در چالش بوده است.
۲. بهترین روش برای دست‌یابی نسبی به الگوهای شفاهی، مقایسه جوامع بدوی کنونی با جوامع متمدن امروزی آشنا با کتابت است؛ زیرا آثار باقی مانده از سنت شفاهی بسیار کمیاب است و تنها جلوه‌هایی از آن را در برخی از متون باستانی می‌توان شاهد بود؛ با این حال در این مقاله به جلوه‌هایی از این جهان‌بینی در بخش‌های کهن اوستا (گات‌ها) نیز توجه کرده‌ایم و با تکیه بر این متن بر این عقیده‌ایم که با بررسی سازوکار سنت شفاهی می‌توان به بخشی از اسرار متون کهن ایرانی دست یافت.

۳. با بررسی ذهن شفاهی مربوط به جوامع بدوی و دسته‌بندی و نظام‌مندسازی مفاهیم مربوط به سنت شفاهی می‌توان به فهم چگونگی برخی از عقاید و اساطیر و آداب و رسوم در متون مهمی چون اوستا و آثار ادبی فاخری همچون شاهنامه دست یافت.

۴. با اینکه از طریق مقایسه و مطالعه آداب و رسوم می‌توان با چگونگی سلطه شفاهی آشنایی نسبی کسب کرد، اما پس از آشنایی بشر با خط و نگارش، کتابت مسلط شده است و به همین دلیل ما به عنوان انسان‌های آشنا با کتابت از ذهن بشر بدوی بسیار دوریم؛ اما به هر حال جلوه‌هایی از ذهن شفاهی و سنت‌های مربوط به آن (مثل جلوه‌هایی از پرستش و ستایش خدایان در متون مورد بررسی)، باقی مانده است که مطالعه آنها می‌تواند در گشودن برخی از رازها^۱ یاری‌گر باشد.

۶. تعاریف

در اینجا برای اینکه بتوانیم تعریف جامع و مفیدی از سنت شفاهی داشته باشیم، ابتدا به نظرات پژوهشگران این حوزه ارجاع داده‌ایم و در نهایت سعی کرده‌ایم تعریف مناسبی ارائه دهیم. در اینجا ویژگی‌هایی را ذکر می‌کنیم تا بتوانیم تعریف دقیق‌تری از ذهن شفاهی بشر داشته باشیم تا در ادامه بتوانیم به تعریف سنت شفاهی برسیم. اونگ (Ong) معتقد است زبان اساساً پدیده‌ای شفاهی است (Ong, 1982: 8). در مقابل، بسیاری از ویژگی‌هایی که ما در اندیشه و بیان در ادبیات، فلسفه و علم و حتی در گفتمان شفاهی در میان باسوادان بدیهی انگاشته‌ایم، ویژگی ذاتی انسان‌ها نیست؛ بلکه به دلیل منابعی است که فناوری نوشتن در اختیار آگاهی انسان قرار می‌دهد (همان، ۱). نظام مدل سازی شفاهی «سواد اولیه» با یک انحراف نابهنگام از «نظام مدل سازی ثانویه» شناخته می‌شود. در هماهنگی با اصطلاحات «ادبیات شفاهی» و «پیش ادبی»، از «متن» یک گفته شفاهی نیز یاد می‌شود. «متن» که از ریشه به معنای «بافندگی» است، به‌طور مطلق، از نظر ریشه‌شناختی با گفتار شفاهی سازگارتر است تا «ادبیات» که به حروف ریشه‌شناسی (literae)/الفبا اشاره دارد. «شفاهی» حتی در محیط‌های شفاهی معمولاً به‌عنوان نوعی بافندگی شناخته می‌شود. (rhaps idein) «راپسود کردن» (rhapsodize) اساساً در یونانی به معنای «دوختن آهنگ‌ها به هم» است؛ اما در واقع، وقتی باسوادهای امروزی از واژه «متن» برای اشاره به اجرای شفاهی استفاده می‌کنند، آن را با قیاس با نوشتار در نظر می‌گیرند (همان، ۱۳). اونگ در مورد شفاهی به عنوان یک فرهنگ دست نخورده می‌گوید: من به شفاهی یک فرهنگ کاملاً دست نخورده

از دانش نوشتاری یا چاپی، «شفاهی اولیه» می‌گوییم. در مقایسه با «شفاهی ثانویه» یعنی فرهنگ پیشرفته امروزی، که در آن شفاهی جدید توسط تلفن، رادیو، تلویزیون و سایر وسایل الکترونیکی که وجودشان وابسته به شفاهی و سواد است، حفظ می‌شود، این نوع «اولیه» است. نوشتن باعث می‌شود «کلمات» شبیه چیزها به نظر برسند، زیرا ما کلمات را نشانه‌های قابل مشاهده‌ای می‌دانیم که به رمزگشاهای پیام می‌دهند: می‌توانیم چنین «کلمات» حکاکی شده‌ای را در متون و کتاب‌ها ببینیم و لمس کنیم. کلمات نوشته شده باقی مانده‌اند؛ اما سنت شفاهی چنین پسمانده‌ای ندارد. (همان، ۱۱)

۱.۶ انسان مبتدی و ذهن شفاهی

برای دست یابی به یک تصور کلی نسبت به اینکه بشر نخستین جهان را چگونه می‌دید و چگونه با آن ارتباط برقرار می‌کرد در اینجا مثالی ذکر می‌شود؛ دیویی در توصیف یکی از قبایل استرالیایی که زندگی بدوی دارند اظهار می‌دارد: در این قبیله نه حیوان اهلی، نه هیچ جانور باری، و نه دانش یا استفاده از فلزات وجود ندارد. برای این مردم محرک‌های غذایی و جنسی از همه محرک‌ها برای فعالیت روانی فیزیکی ضروری‌تر هستند و گرایش‌ها مرتبط با آنها پایدارترین گرایش‌ها هستند. اما در مورد انسان متمدن، انواع اصطلاحات میانی بین محرک و عمل آشکار و بین عمل آشکار و رضایت نهایی قرار می‌گیرد. انسان دیگر هدف خود را ارضای گرسنگی تعریف نمی‌کند. زندگی او آنقدر پیچیده و مملو از انواع فعالیت‌های فنی، انجمن‌ها، مشورت‌ها و تقسیم کار اجتماعی است که توجه و علاقه آگاهانه در فرآیند و محتوای آن حیاتی است (Dewey, 1902: 221)؛ بنابراین سازوکار ذهن شفاهی تفاوت عمیق و آشکاری با ذهن آشنا با کتابت دارد؛ اما باید در نظر داشت که بسیاری از ابعاد ذهن کنونی بشر متأثر از ذهن شفاهی است که مطالعه آن را ضروری می‌کند. به عقیده لوی استروس

نگرش‌ها و صفات روانی وحشی بیش از مراحل است که ذهن از آنها عبور کرده و آنها را پشت سر گذاشته است. آنها برآمده‌هایی هستند که به طور قطعی وارد تکامل بیشتر شده‌اند و به این ترتیب بخشی جدایی ناپذیر از چارچوب سازمان ذهنی کنونی را تشکیل می‌دهند. (لوی استروس، ۱۳۵۸: ۱۴)

به عقیده آموزگار در ایران و هند نیز سنت شفاهی همچون فرهنگ پدرسالاری یادگار و خصوصیت اقوام کوچ نشین است. (آموزگار، ۱۳۸۵: ۱۴۱)

توجه به سنت شفاهی تا آنجاست که در دینکرت این گونه آمده است: بخت ماری مسیحی می پرسد که: «چرا ایزد این دین را به زبان ناآشنای نهفته‌ای به نام اوستا گفت و برای آن متن نوشته کاملی ننیدیشید، بلکه فرمود که آن را به صورت شفاهی (عبه گفتار) حفظ کنند؟» و در جواب آمده است که: «به دلیل بسیار، منطقی است که سخن شفاهی زنده را از صورت مکتوب مهم تر بدانیم. (تفضلی، ۱۳۷۶: ۱۳)

اکنون نیز ادبیات عامه نواحی گوناگون از قبیل شعر و ترانه و چیستان و قصه، سینه به سینه حفظ می شود و کمتر اتفاق می افتد که کسی آنها را از روی نوشته یاد گرفته باشد (همان). در نگاه عرب امی نیز مشابه این امر را شاهدیم:

أمیت به این معنا، فرهنگی را پی ریزی می کند که مبتنی بر گفتار و صوت است و مفاهیم شفاهی که وابسته به نوشتار نیستند در آن گسترش می یابد؛ بنابراین نمود آوایی واژه بهتر از نمود نوشتاری آن واژه خواهد بود؛ زیرا ابزار تلفظ که زبان باشد، ابزاری طبیعی است در حالی که دست خط در رتبه‌ی پایین تری قرار می گیرد، زیرا وابسته به یک راهنمای غیرطبیعی است و ابزار آن نیز که قلم باشد مصنوعی است! همه‌ی این‌ها در یک محیط اُمی بادیه‌نشینی به دور از نوشتن و ملزومات آن و نزدیک به ارتباط کلامی و سماع است (کریم الکواز، ۲۰۰۲: ۸).

بنابر مباحث فوق دیدگاه ما نسبت به شفاهی این است که؛ بشر نخستین با توجه به ارتباط خود با طبیعت به مرور با تعبیری با دنیا ارتباط گرفته است. یعنی برای چیزها اسم‌هایی و برای بیان حالات و برقراری ارتباط کلامی، عباراتی، شبه جمله‌ای و جمله‌ای به کار برده است. نحوه کاربرد این تعبیر و نحوه ارتباط بشر بدوی مسأله بسیار پیچیده و بسیار دشوارفهمی است که ما به دنبال این هستیم تا حدودی به درک سازوکار آن دست یابیم. در تعریف سنت شفاهی می توان گفت: **سنت شفاهی سنتی کلامی (گفتاری) است که مربوط به دوره پیش از آشنایی بشر با کتابت است و سازوکار بسیار متفاوت تری نسبت به دوره آشنایی بشر با کتابت دارد.** با اینکه این تعریف کمی مبهم است اما با ذکر مثالهایی و انجام مقایسه‌هایی می توان به درک آن نزدیک شد. به عنوان مثال به تفصیل بحث خواهیم کرد که ذهن وحشی شکارچی‌های بدوی در استرالیا با شکار و خوردن به صورت مستقیم ارتباط دارد و تمامی جهان فکری و کلامی و گفتاری آنها محدود به این دریافت است و این ذهنیت، حاصل نبود واسطه‌های مربوط به تعاملات اجتماعی و سازمان‌های اجتماعی متأخر است. بیان و کلام و گفتارشان بسیار عینی است و از مفاهیم انتزاعی بسیار

دور است؛ بنابراین ما با بررسی شواهدی از جوامع بدوی که اکنون در برخی از بخش‌های جهان حاضر هستند تا حدی می‌توانیم با ذهن شفاهی انسان بدوی آشنایی یابیم.

۷. چگونگی ساز و کار ذهن شفاهی

۱.۷ شفاهی اولیه

دست‌یابی به سازوکار ذهن شفاهی با وجود اینکه بسیار دشوار است، می‌تواند در بررسی چالش سنت شفاهی و سنت کتابت (مثلاً در ایران پیش از اسلام) بسیار مفید باشد. برای دست‌یابی به این سازوکار می‌توانیم نگاهی به نمونه‌های سنت شفاهی در فرهنگ‌های مختلف داشته باشیم که معمولاً برای سنت شفاهی نوعی تقدس قائل هستند. مکتب‌های زبان‌شناسی مدرن با وجود تمام توجهی که به آواهای گفتار داشتند، تا همین اواخر تنها به صورت اتفاقی به روش‌هایی توجه می‌کردند که مرتبط با شفاهی اولیه، شفاهی فرهنگ‌های دست‌نخورده با سواد و در تضاد با سواد بود. شفاهی که در اینجا به طور متمرکز مورد بررسی قرار می‌گیرد، شفاهی اولیه است، شفاهی افرادی که کاملاً با نوشتن آشنا نیستند (Ong, 1982: 6). اندیشیدن به سنت شفاهی یا میراث اجرای شفاهی، ژانرها و سبک‌ها به عنوان «ادبیات شفاهی» بیشتر شبیه تصور اسب‌ها به عنوان خودروهای بدون چرخ است. تصور کنید رساله‌ای در مورد اسب بنویسید (برای افرادی که هرگز اسبی ندیده‌اند) که با مفهوم اسب نه، بلکه از «اتومبیل» شروع می‌شود و بر اساس تجربه مستقیم خوانندگان از اتومبیل ساخته شده است. این کتاب با اشاره به اسب‌ها به عنوان «خودروهای بدون چرخ» به بحث در مورد اسب‌ها ادامه می‌دهد، و برای خوانندگان بسیار حرفه‌ای که هرگز اسبی را ندیده‌اند، تمام نقاط تمایز را توضیح می‌دهد تا تمام ایده‌های «خودرو» را از مفهوم «بدون چرخ» حذف کنند تا در نهایت این اصطلاح را با معنایی کاملاً اسبی معرفی کند. اتومبیل‌های بدون چرخ به جای چرخ، ناخن‌های پای بزرگ شده‌ای به نام سم دارند. به جای چراغ‌های جلو یا شاید آینه‌های دید عقب، چشم. به جای یک پوشش رنگ، چیزی به نام مو. به جای بنزین برای سوخت، یونجه و غیره. در نهایت، اسب‌ها تنها چیزی هستند که نیستند. مهم نیست که چنین توصیفی چقدر دقیق و کامل باشد، خوانندگان اتومبیل‌رانی که هرگز اسبی ندیده‌اند و فقط از «اتومبیل‌های بدون چرخ» می‌شنوند، مطمئناً مفهوم عجیبی از اسب خواهند داشت. در مورد کسانی که به «ادبیات شفاهی» یعنی «نوشتن شفاهی» سروکار دارند نیز همین‌گونه است. شما نمی‌توانید بدون تحریف جدی، یک پدیده اولیه را با شروع

با یک پدیده ثانویه بعدی و حذف تفاوت‌ها توصیف کنید. در واقع، با برگشت به عقب به این ترتیب - قرار دادن ماشین قبل از اسب - هرگز نمی‌توانید از تفاوت‌های واقعی آگاه شوید (همان: ۱۲).^۳ با توجه به مثال فوق می‌توان دریافت که تا چه اندازه درک ذهن شفاهی برای انسان آشنا با کتابت مشکل است؛ اما از طریق مقایسه می‌توانیم تا حدودی آن را درک کنیم؛ دیویی در مقایسه شکارچیان بدوی در استرالیا با کشاورزان و جامعه متمدن امروزی می‌گوید: در این جوامع بومی بسیاری از نیازها بدون واسطه برآورده می‌شود؛ نه آن‌طور که در جوامع متمدن با تکیه بر واسطه‌ها و مفاهیم انتزاعی شاهدیم. چنین چیزی در ذهن شکارچی بدوی وجود ندارد (Dewey. 1902: 221). عربها نیز نگاه بسیار متفاوتی نسبت به زبان و کاربرد آن دارند که با ذهن شفاهی قابل درک است و فهم آن از دریچه سواد کتابت دشوار است. در جهان عرب ویژگی‌هایی برای شفاهی برشمرده‌اند؛ سبب توجه به ساده‌زیستی بادیه‌نشینی هیچ نشانه‌ای از تفکر ژرف وجود ندارد که سبب‌ها را به مسبات و یا ظاهر را به باطن پیوند زند، بنابراین هیچ‌گونه درگیری ذهنی فعال و هیچ بحث متقابل میان دو قطب و هیچ ژرفایی در فرآیند اندیشه وجود ندارد؛ قالب‌ها و الگوهای آماده‌ای وجود دارد که با گفتار پر می‌شود. این الگوهای شناخته شده رایج هستند که در نتیجه بافت‌های متفاوت همچون رجزخوانی سواران در میدان جنگ، آوازخواندن فرد بادیه‌نشین به هنگام استخراج آب از چاه یا آواز ساریان برای شتری که با آن بیابان برهوت را درمی‌نوردد، یا به هنگام سخن در نبرد و ستیز و.. و مناسبت‌های دیگری که با نوع خاصی از گفتار همراه بود، از پیش تعیین شده هستند. -آنچه در هنر کلامی مهم است همان دست‌یابی به الگوهای آماده است، بنابراین اگر گوینده بتواند الگوهای آماده را پیدا کند، معانی و الفاظ به‌راحتی با هم به سراغش می‌آیند زیرا وی الگوی از پیش تعیین شده را بازیابی می‌کند و از معانی و الفاظ آن بهره‌مند می‌شود. بی‌شک هنر شاعر دوره‌ی جاهلی مبتنی بر پیوستگی عبارت دارای معنای تمام است و نه پیوستگی کلمه! یک کلمه هیچ تأثیری در کار او و هیچ وجودی در ذهن او ندارد؛ زیرا وی زبان را به‌عنوان گفتاری پیوسته درک می‌کند که از عبارات و جمله‌ها تشکیل می‌شود و نه از تک‌واژه‌ها و کلماتی که هر کدام وجودی مستقل دارند. (کریم الکواز، ۲۰۰۲: ۱۱) از آنجایی که بداهه و بی‌درنگ‌گویی مانند الهام هستند، جاحظ از طریق اشاره به الهام سعی در راه‌یابی به ارائه آبخور شناختی گفتار در میان عرب‌ها دارد؛ به عقیده او

الهام همان در دل افکندن است که طبق اصطلاح کهن اطلاعات در ذهن یا قلب الهام شونده ریخته می‌شود و کمیت و کیفیت آن مشخص نمی‌گردد. الهام بی‌درنگ پنجره‌ای رو به سوی منبع معرفت و پیوند به راه‌های آن است. (الجاحظ، ۱۹۴۸: ۹-۲۸)

اگر بتوان مفهوم الهام را درک کرد، مقصود جاحظ از بدیهه و بی‌درنگ‌گویی روشن می‌گردد؛

بدیهه ناگهانی است و بسته به سرعت است. ارتجال نیز همان گفتار است، اما نه از روی تمهید و آمادگی پیشین بلکه گفتار فطرت و سرشت نخستین است؛ بنابراین سرعت و فطرت با هم ترکیب می‌شوند تا یک ویژگی از ساده‌زیستی بادیه‌نشینی را تشکیل دهند به نحوی که هیچ‌گونه تأملی در اندیشه و درنگی در گفتار آن‌ها وجود نداشته باشد. (کریم الکواز، ۲۰۰۲: ۱۱)

۲.۷ تقدس شفاهی

یکی از جلوه‌های اهمیت شفاهی این است که در بسیاری از فرهنگ‌ها برای سخنوری امتیاز بزرگی قائل بودند. نویسنده مستعار کتاب عهد عتیق، با نام عبری خود قوهلهث (Qoheleth) «سخنران مجلس»، به وضوح سنت شفاهی را که نوشته‌هایش بر آن استوار است، تبلیغ می‌کند: قوهلهث علاوه بر خردمندی، به مردم دانش آموخت و ضرب‌المثل‌های زیادی را سنجید و موشکافی کرد و ترتیب داد (Ong, 1982: 18). در ایران باستان نیز نه تنها بر جنبه‌های مفید و مزایای سنت شفاهی تأکید داشتند بلکه همان‌طور که اشاره شد آن را اصیل‌تر و مهم‌تر می‌دانستند. در بحث زردشت و اورمزد نیز شاهد این اهمیت هستیم:

زردشت از اورمزد پرسید: چیست آنکه بود و باشد و اکنون هم موجود است؟ اورمزد پاسخ داد: من و دین و کلام (سخن؛ اما دین عمل اورمزد و اما کلام کلام او است. و دین افضل کلام است، زیرا کردار افضل از گفتار است. (جلالی نائینی، ۱۳۸۴: ۱۷۴)

گیمن و هنینگ در خصوص اهمیت کلام مقدس در گاتها می‌گویند: «اینها درد دل‌های انسان در مواجهه با رازهای هستی بودند.» (Guillemin & Henning, 1963: 7) در مورد اعراب نیز شاهدیم که بر سنت شفاهی تعصب داشتند؛ اما کریم‌الکواز امی بودن و متکی بودن به ذهن شفاهی را امری ضعیف‌کننده می‌داند: اگر این نظر ناظر بر وضعیت عرب‌ها در طول نزول قرآن باشد، بی‌درنگ حاکی از تداوم ساده‌لوحی بادیه‌نشینی تا مراحل بعدی و بقای الگوی امّی شفاهی است که در فضای وحی قرآنی مؤثر بوده است. نکته‌ی مهم در اینجا اشاره

به این موضوع است که سهم عرب‌های پیش از اسلام از معارف و دیگر دانش‌ها، بهتر و بیشتر از سهم آن‌ها در عرصه‌ی سیاست و اجتماع نبوده است؛ بر مبنای این سخن می‌توان استنباط کرد که یکی از علل مهم محروم بودن عرب‌ها، عدم دسترسی به کتابت بود.

این امر ناشی از رواج اُمّی بودن و نادانی در میان آنان، تنگی معیشت، سختی زندگی و دوری آنان از مراکز تمدن و فرهنگ است، مگر در پاره‌ای از موارد که آنان از طریق شهود و تجربه، سبک‌های سرایش شعر و خطابه، پیشگویی، فال‌گیری، ردیابی، علم‌انساب، نجوم و هواشناسی بدان رسیده و پی برده‌اند. (کریم الکوواز، ۲۰۰۲: ۶)

امی از این نگاه کسی است که چیزی کم دارد اما در حقیقت انسان بدوی امی بودن را فضیلت می‌دانسته است.

زبان عربی در دوره‌ی جاهلی آینه‌ای بود که ویژگی‌های شفاهی بودن را، که بر اساس کارکرد اُمّیت شکل گرفته بود، در برابر ما منعکس می‌کند؛ در بافت افراد اُمّی، ویژگی‌های کلمات به سختی قابل تشخیص است و مشخصه‌ی کلمات، تمایز آن‌ها میان خوانندگان نویسنده است، زیرا خواننده با شنیدن یکی از کلمات دو تصویر در ذهنش نقش می‌بندد که یکی شنیداری است و دیگری مکتوب! شنیداری مربوط به گفتار و صوت است و تصویری مربوط به نوشتار. پس این دو مقوله را به‌طور محکم به هم پیوند می‌زند. نوشتن برای صوت مانند غل و زنجیری است که مانع از هم‌نشینی و آمیزش یک کلمه با دیگر کلمات پس و پیش آن است، اما فرد اُمّی، زبان را فقط به‌صورت عبارات یا جملاتی درک می‌کند که هیچ شکاف و تفکیکی بین اجزای آن نیست. (همان)

اهمیت شفاهی به نوبه‌ی خود در کلام عرب‌ها به‌ویژه در هنر کلامی شعر و نثر آن‌ها نیز منعکس شده است. همان‌طور که اشاره شد یکی از مهمترین ابعاد ذهن عرب بدوی توجه به بداهه‌گویی و الهام است. سازوکار ذهن بدوی و بهره‌گیری عرب‌ها از این مدل نشان دهنده ارتباط آنها با جهان خلقت و خالق هستی است؛ بنابراین از دریچه این الگوها می‌توان راز و رمز دنیای اساطیر باستان را کاوید. «سطح زبانی به ما کمک می‌کند تا ویژگی‌های ذهنیتی را که فرهنگ عرب پیش از اسلام تولید کرده، پیش‌بینی کنیم. زرکشی نقل می‌کند که برای یک شیء در وجود چهار رتبه وجود دارد: نخست) وجود عینی. دوم) تصور ذهنی / وجود ذهنی. سوم) وجود لفظی. چهارم) وجود کتبی. وی در ادامه بحث مهم دال و مدلول را مطرح می‌کند: «از ابودقیش کلابی پرسیده شد چرا بدترین نام‌ها همچون کلب و

ذئب را روی فرزندان خود می‌نهد و روی بردگان خود بهترین نام‌ها چون مرزوق و رباح را می‌نهد؛ پاسخ داد: زیرا ما فرزندانمان را برای دشمنانمان و بردگانمان را برای خودمان نام می‌نهم. به باور این بادیه‌نشین اسم عین مسمی است. او دال و مدلول را یکی می‌داند، از این رو آن‌ها را یک چیز فهمیده و به همین دلیل لفظ در نگاه وی عین حقیقت یک چیز است، غافل از این که لفظ مستقیماً به آن چیز اشاره نمی‌کند، بلکه اشاره به مفهوم ذهنی دارد. نگاه این بادیه‌نشین یک مفهوم نو نبود بلکه همین مکانیزم در سایر واژه‌های زبانی به‌کار گرفته شد و عرب بر اساس نظامی که دال را مدلول قرار می‌داد، فرد مار گزیده = اللدیغ) را سالم، نابینا را بینا و بیابان‌کننده را راه نجات می‌نامید! عرب بادیه‌نشین باور داشت که در کلمه، قوت یا ضعف همان چیز وجود دارد، «به این معنا که ماهیت و اصل یک چیز را به کلمه (رمز) منتقل می‌کند و معتقد است که کلمه یا رمز همان تأثیر (مدلول) را دارد و ویژگی‌های آن را به خود می‌گیرد! از این رو تعامل در درون این نظام با خود آن مدلول است. (کریم الکواز، ۲۰۰۲: ۷) بنابر ضرورت این دوره، نگاه عرب به امی تغییر می‌کند و امتیاز چشمگیری برای کتابت قائل می‌شوند و این درحالی است که قبل از آن بی‌شک تأکید و تعصب زیادی به سنت شفاهی داشتند و این جهان را از دریچه ذهن شفاهی می‌دیدند؛ اما نکته‌ای که در اینجا اهمیت دارد این است که بعد از کتابت قرآن کریم و گسترش سواد خواندن و نوشتن در میان اعراب، بسیاری از جلوه‌های ویژه شفاهی مثل بحث دال و مدلول و یکی پنداشتن لفظ و شیء و همچنین مسأله الهام در کلام، به خصوص در جنبه غیر دینی آن، به فراموشی سپرده شد؛ زیرا در مورد الهام و انواع آن در قرآن از جنبه اعتقادی نگریسته شد نه از بعد نظریات زبان‌شناسی قرون اخیر.

۸. جایگزینی کتابت با شفاهی

۱.۸ تحول جهان

سنت شفاهی مربوط به جهان بدوی است. در گذشته، هم در میان عرب و هم در میان ایرانیان به ابعاد و جنبه‌های جادویی کلام شفاهی توجه می‌شد. مثلاً در اکثر فرهنگ‌ها سرودهای مذهبی جنبه‌ای ماورائی دارد و این تحت تأثیر ذهن شفاهی است.^۴ متون دینی (شفاهی) هند و ایرانیان شامل سرودهایی برای ستایش خدایان و شعر «الهامی و غیبی» (mantic) بود: تصور می‌شد شاعر با فرمول‌بندی یک حقیقت پنهان به شیوه‌ای درست، قدرتی کم و بیش قانع‌کننده به دست می‌آورد و موجودات الهی هرطور که او می‌خواهد

عمل می‌کنند. هردو این ژانرها در اوستا نشان داده شده است؛ یشت‌ها سرودهای ستایش خدایان هستند، درحالی که «آوازه‌های» خود زرتشت یعنی گات‌ها، به وضوح نشان دهنده ژانر «الهامی و غیبی» هستند. (Kreyenbroek, 2022: 201)؛ به عقیده میرفخرایی این سروده‌ها جنبه آگاهانه نیز دارد به همین دلیل می‌توان وجود صنعت شعری را در این اثر پذیرفت.

شواهد نقل شده در ارتباط با ارجاع‌های دورن متنی میان سرودهای گاهان، یادآوری موضوع‌های مرکزی در نقاط محوری، واژه‌های کلیدی، در مواضع مهم، مانند نام زرتشت در پاره‌های چهار گاه از پنج گاه و اشاره به عالی‌سازی هستی در پایان سه گاه نخست، نشان می‌دهند که صنعت شعری آگاهانه‌ای در تصنیف سرودها به کار رفته است. (میرفخرایی، ۱۳۹۶: ۱۴)

عبور از این مسأله و کمرنگ شدن شفاهی تحت تأثیر عوامل مختلفی بود: با مقایسه فرهنگ‌های شفاهی و فرهنگ‌های نوشتاری که در یک دوره زمانی معین در کنار هم وجود دارند، رویکرد همزمان به شفاهی و سواد می‌تواند مفید باشد؛ اما کاملاً ضروری است که با مقایسه دوره‌های متوالی با یکدیگر به صورت تاریخی به آنها نزدیک شویم. جامعه بشری ابتدا خود را با کمک گفتار شفاهی شکل داد و در اواخر تاریخ خود و در ابتدا فقط در گروه‌های خاصی باسواد شد. انسان خردمند (Homo sapiens) بین سی هزار تا پنجاه هزار سال وجود داشته است. قدمت قدیمی‌ترین خط فقط به شش هزار سال پیش بازمی‌گردد. مطالعه در زمانی شفاهی و سواد و مراحل مختلف تکامل از یکی به دیگری چارچوب مرجعی را ایجاد می‌کند که در آن نه تنها فرهنگ شفاهی بکر و فرهنگ نوشتاری بعدی، بلکه فرهنگ چاپی را نیز بهتر می‌توان درک کرد (Ong, 1982: 2).

۲.۸ قدرت کتابت

پرسش مهمی که در این بخش با آن مواجهیم این است که: بحث کتابت چطور جایگزین خواندن شد؟ آیا نگاه جهان قدیمی که متکی به شفاهی بود و سفت و سخت از آن دفاع می‌کرد به اجبار تسلیم تمدن جدید یعنی عصر نوشتن شد و تغییر رویه داد؟ گفته می‌شود گذشته در اسطوره با زمان حال در ستیز است؛ اما این ستیز مطلق نیست؛

در اسطوره‌ها، انسان‌ها همچنان در جوار خدایان و شیاطین و قهرمانان زندگی می‌کنند و فتوحات اینان که مافوق بشرند همواره به پیروزی ختم می‌شود؛ پس الگوهایی برای هرگونه تلاش از سوی انسان‌هاست. در نتیجه انسان زمان حال نیز به پیروی از الگوی

خود دست به اعمالی می‌زند که موفقیت آنها پیشاپیش تخمین زده شده است. (علوی و اکبرپور، ۱۳۹۰: ۱۳)

به عقیده اوانگ نوشتن یک فعالیت پیشگیرانه و سلطه‌گرایانه است که تمایل دارد چیزهای دیگر را حتی بدون کمک ریشه‌شناسی به خود جذب کند. اگرچه کلمات در گفتار شفاهی ریشه دارند، اما نوشتن به طرز مستبدانه‌ای آنها را برای همیشه در یک میدان بصری حبس می‌کند (همان، ۱۲). در نهایت چالش این دو باعث می‌شود اغلب فرهنگها تسلیم قدرت و سلطه کتابت شوند و البته با اکراه این امر را می‌پذیرند؛ زیرا همواره در اغلب آنها سرودهای مذهبی تقدس خود را حفظ می‌کند. علاوه بر این، آنها برای حفظ شکل شفاهی در کتابت تلاش‌هایی داشته‌اند. به عنوان مثال اوستا در اواخر دوره ساسانیان به خط ویژه‌ای که برای نوشتن آن اختراع شد، به نگارش درآمد که به صورت الفبایی است «که شامل حروف صدادار نیز می‌شود» (Humbach & Ichaporia, 1994: 15) و این نشان دهنده حفظ سنت در کنار تسلیم شدن در برابر امر مدرن کتابت است؛ بنابراین اگر نگاهی به کتابت و سنت شفاهی در ایران پیش از اسلام داشته باشیم، می‌بینیم که نه تنها در دوره پیش از رواج کتابت بلکه در دوره بعد از آشنایی و رواج کتابت (دوره اشکانیان) نیز به تقدس شفاهی تأکید شده است و حتی در دوره ساسانیان نیز تقدس شفاهی متون دینی باقی بوده است؛ اما در ایران نیز همچون سرزمین عربها و سایر اقوام، عوامل بسیاری باعث شد تا در نهایت کتابت جایگزین شفاهی شود.

۹. بحث و بررسی درباره نمونه‌هایی از جلوه‌های سنت شفاهی در ایران باستان با تکیه با گات‌ها

در این بخش به نگاه ایرانیان به سنت شفاهی می‌پردازیم و اینکه این نگاه چه تقدسی داشته است و چگونه ایرانیان این تقدس را زیر پا گذاشته‌اند و در نهایت چگونه سنت کتابت بر جهان ایرانیان سلطه یافت. در برخی از پژوهش‌های پژوهشگران ایرانی به ویژگی‌های سنت شفاهی اشاراتی شده است. به عقیده آموزگار نگارش، بشری است و در مقابل، گفتار داده‌ای ایزدی است (آموزگار، ۱۳۸۵: ۱۴۲). او معتقد است «بنابر روایت‌های هندی سخن، نیروی سحرآمیزی دارد که می‌تواند دانایی را از اندیشه به عمل درآورد. این نیروی سحرآمیز و جادویی ممتد نامیده می‌شود که به معنای کلام مقدس است.» (همان، ۱۴۴)^۵

بسیاری از محققان معتقدند که بیشتر متون دینی موجود در اوستای نو، مانند نیایش‌ها (نیایش‌ها) و سرودهای ستایش خطاب به موجودات الهی (یسناها)، از زمان‌های بسیار دور توسط قبایل ایرانی برای اهداف آیینی و مذهبی استفاده می‌شده است. (Kreyenbroek, 1996: 223). در این قسمت، به عنوان نمونه‌ای متنی، به تحلیل بخش‌هایی از گات‌ها می‌پردازیم. برای پرهیز از اطاله بیش از حد کلام، سه سرود از سرودهای هفده‌گانه اوستا را برگزیده‌ایم تا با تکیه بر آن، نگاهی به محتوای این بخش مهم و قدیمی از اوستا داشته باشیم. با بررسی اهنودگات سرود یکم^۶ (یسنا، هات ۲۸)، اهنودگات سرود پنجم (یسنا، هات ۳۲) و اشنودگات سرود دهم (یسنا، هات ۴۵) از گاتاها می‌توان نتیجه گرفت که در این بخش‌ها قریب به اتفاق محتوای سخنان زرتشت در موارد زیر خلاصه می‌شود:

۱. بیان نیایش و ستایش و اشاره به سرود و سخن؛ کلمات و عباراتی^۷ همچون «ستایش»، «نیایش»، «ستایش اهورامزدا»، «سرود و ستایش»، «سرود»، «سرود برای پاداش»، «سرود برای حفظ سرود» و «پاسداری از سرود»، بارها در این سه سروده تکرار شده است.

۲. اشاره به اعمال نیک و در مقابل خواهش پاداش نیک و یاری؛ کلمات و عباراتی همچون «خواستاری دهش پایدار»، «پاداش نیک اندیشی»، «بهشت»، «جلب رضایت اهورامزدا»، «کامروایی درستکاران»، «طلب خرسندی اهورا»، «تأیید اهورا»، «دوری از مجازات»، «دادخواهی»، «حمایت یاران»، «هستی بهترین»، «نیک‌ی و پارسایی»، «فرمانبرداری و جاودانگی نیکان»، «طلب رستگاری»، «خشنودی اهورا»، «اندیشه نیک»، «دعا برای کسب قدرت» و «رهایی مومنان»، بخش اعظمی از این سروده‌ها را شامل می‌شود.

۳. سخنانی درباره اهریمن و یاران او و اعمال گمراهان نیز بخش دیگری از این سه سروده را شامل می‌شود؛ در این سه سروده تعبیری همچون «دیوان پلید و گمراه کننده»، «دروغ‌گویی و بدی دیوان»، «آموزگار بد و گمراه کننده»، «گناه گوشت‌خواری و کشتن گاو^۸»، «ویرانی کشت‌زارها»، «دورکردن مردم از اندیشه»، «تحریف سخنان و دروغ‌گویی»، «ویران کردن زندگی»، «انتقاد از مراسم دینی گمراهان»، «ترس از خطر»، «آه و افسوس گمراهان»، «رنج دروغ‌گویان» و «خدایان دروغین»، بسیار پرکاربرد است.

برای نمونه بخش‌هایی از متن این سرودها ذکر می‌شود:

- حفاظت از راستی و نیک اندیشی به واسطه سرود: «باشد که با اینها (سرودها و آموزه‌ها) ای اهورا راستی و نیک اندیشی (اشا و هومن) را برای همیشه پاسداری کنی.» (همان، ۹۹)^۹
- دادخواهی به واسطه گفتار (سروده‌ها): «بدین وسیله با گفتارم که سرچشمه مینوی و اخلاقی دارد، ای اشا از رفتار آموزگار بد دادخواهی می‌کنم.» (همان، ۳۵۳)^{۱۰}
- تحریف سخنان درست و گسترش دروغ و ویرانی به باور آوردن مرد بد: آن مرد بدنهاد آموزش‌ها و سخنان درست را برمی‌گرداند و تحریف می‌کند، او که بدترین سخنان جادویی را در بامدادان به هنگام دیدن خورشید با دو چشم بدنگر خود به زبان می‌راند و هواداران دروغ را در برابر ستمکاران می‌نهد. هم اوست که کشتزارها را ویران می‌کند و بر روی مرد پارسا جنگ‌افزار برمی‌کشد. (همان، ۳۵۹)^{۱۱}
- اهمیت سرودها و لزوم گوش دادن به آن: «اکنون سخن خواهم گفت از آنچه پاک‌ترین (اهورامزدا) به من گوشزد کرد. گفته‌ای که گوش دادن به آن برای مردم بهترین است.» (همان، ۷۰۳)^{۱۲}
- اشاره به وجود سرودخانه‌ای مخصوص سرایش سرودها: «آری آن ستایش‌ها را برای او در خانه سرود پیشکش می‌کنم.» (همان، ۷۱۵)^{۱۳}
- در نهایت از طریق این الگوها می‌توان به این نتیجه رسید که در سنت شفاهی بیان یک‌سری امور به شکل سرودهای دینی بر مبنای تفکری شبیه به بحث یکی پنداشتن دال و مدلول در جهان عرب است. مشابه همان ذهنیت عربها نسبت به لفظ و شیء را نیز شاهدیم که ایرانی بدوی دعای افزایش نعمت را برابر با افزایش نعمت می‌داند و یا دعای شکست دیو خشکسالی را برابر نهادن پایان خشکسالی می‌داند.^{۱۴}
- اهوره مزدا به زرتشت سیتیمان گفت: برای من بستای اردوی‌سور ناهید همه جا گسترده درمان بخش دوری‌گزیننده از دیو اهوره کیش را که در خور پرستش و ستایش جهان مادی است. افزایش دهنده خرمن، راستکار، افزایش دهنده گله و رمه، افزایش دهنده ثروت، افزایش دهنده دارایی، افزایش دهنده کشور، راستکار (تفضلی، ۱۳۷۶: ۴۶).
- نمونه دیگر نکوهش دشمنان است که مایه نابودی دشمنان انگاشته می‌شود:

نکوهش می‌توانست نیروی جادویی اعمال کند و سبب نابودی و تباهی شود. این قابلیت دوگانه مدح و ذم از ویژگی‌های شاعر هند و اروپایی است. اشعار ذم که

سنت شفاهی و زبان؛ ... (عباسعلی وفایی و هادی نورمحمدی کمال) ۳۶۵

بخشی بر بنیان نهادهای آیینی است، می تواند بازتاب باورهای جدی به نیروی زبان بخش ذم نیز باشد (میرفخرایی، ۱۳۹۴: ۱۵۲)

به عقیده کرینبروک زرتشت حقیقت را آن گونه که می فهمید، صورت بندی کرد و از این رو، به دلیل صدق سخنانش، به دنبال وادار کردن یا ترغیب موجودات الهی به برآوردن خواسته های او بود (Kreyenbroek, 2022: 201). در نمونه ای دیگر یکی بودن کلام و کنش را شاهدیم:

اهریمن چون پیروزی هرمزد را دریافت پریشان شد. سپس هرمزد به خواندن سرودی مقدس آغاز کرد. چون ثلث اول آن را خواند اهریمن خمیده شد. چون ثلث دوم را سرود اهریمن از ناتوانی به زانو افتاد و چون جزء آخر سرود اهریمن در مانده شد و به جهان دوزخی خویش پناه برد و مدت سه هزار سال در قعر تاریکی مدهوش افتاد. (افشار، ۱۳۸۱: ۱۰)

در اینجا نمونه هایی از ارتباط سنت شفاهی و ذهن بدوی با ستایش و پرستش ایزدان از طریق این الگوها ذکر شد؛ اما با توجه به اینکه ادبیات پیش از دوره ساسانی بیشتر صبغه ای شفاهی داشته است، مطلب قابل توجهی مطرح است که:

در عصر اشکانی و پیش از آن، طبقاتی از راویان در میان مردم و اشراف می زیستند که دو نقش توأمان سرایندگی و روایتگری را بر عهده داشتند و در پیشینه ادب پهلوانی، اهمیت آنها در تکوین نقل های حماسی نخستین به داستان های حماسی بزرگ غیر قابل انکار است. (قائمی، ۱۳۹۲: ۲۷)

در ادامه قائمی با استناد به پژوهشگرانی چون بورا معتقد است ایلپاد و بسیاری از حماسه های بزرگ جهان نیز حاصل تکامل تدریجی سرودهای جداگانه بوده است. «منشأ بیست و چهارگانه ایلپاد، سرودهایی درباره جنگ ده ساله تروا بود و هومر شاعر دوره گرد قرن هشتم قبل از میلاد، از مجموع آنها، ایلپاد را در ۲۴ قطعه (شامل پانزده هزار مصراع) سرود.» (همان، ۳۳) در نهایت با تکیه بر پژوهش های این حوزه می توان پذیرفت که این سنت شعری در میان اقوام هندواروپایی رایج بوده است و به همین دلیل است که می توان اصطلاحات مشابهی در آثار کهن این اقوام یافت:

ریشه MAN سنسکریت و -man اوستایی به معنی «اندیشیدن، تصور کردن» است که در زبان های هندواروپایی دیگر گسترش معنی یافته و به مفهوم تأثیری است که از درون آدمی برمی خیزد. این تأثیر از یک سو جنبه برانگیزنده و از سوی دیگر جنبه

اندیشمندان دارد. در اوستا واژه -maeran (از همین ریشه) به معنی شاعر هم به کار رفته است. (میرفخرایی، ۱۳۹۴: ۱۵۲)

همچنین «شاعر ودایی در نقش ستایشگر و مدح کننده -stotf است که معادل اوستایی آن -statar و هر دو از ریشه -stu: «ستودن» است». (همان) «شاعر ودایی در نقش موبد نثار کننده، قربانی کننده و خواننده ریگ ودا در آیین ها، -hotar است و زرتشت نیز خود را -zaostar یعنی «موبد اجرا کننده مراسم دینی» می خواند» (همان). میرفخرایی درباره نقش این شاعران اذعان می‌دارد:

دو نقش خاص که شاعران در آن ظاهر می شوند، یکسان است. شاعران از یک سو پیشکش کننده ستایش به خدایانند و از دیگر سو پیامبران یا پیشگویانی هستند که از دانش خاصی در به کار گیری شکلی از کلام متعالی، یعنی «بیان شاعرانه» مهارت دارند. این دو نقش می توانست در خدمت به ایزدان با هم ترکیب شود، به طوری که رشی‌های ودایی ستایشگران خدایان و نثارکنندگان نذورات در برابر آتش بودند و زرتشت نیز رشی سر موبد آیین های دینی و ستایشگر اهوره مزدا بود. (همان، ۱۵۳)

بنابراین شعر و سرود ستایش در کنار اجرای مراسم دینی از اصول تفکیک ناپذیر این سنت به شمار می‌آید که پس از گذشت زمانی طولانی و با سلطه کتابت بخشی از آن به میراث داران آیین زرتشتی منتقل شده است و بخش اعظمی از آن به فراموشی سپرده شده است. این فاصله بزرگ بین متن و مردم (در طول هزاره‌ای که سروده می‌شد و برای اغلب مردم قابل فهم نبود) و همچنین بین جهان بدوی -که مبتنی بر ذهن شفاهی است- و جهان نوین متکی به کتابت، باعث شده است محتوای چنین متونی برای انسان امروزی دست نیافتنی و گاهی رازآلود و معماگونه باشد.

۱۰. نتیجه‌گیری

بحث سنت شفاهی و درک ذهن شفاهی موضوعی است که از سویی در مورد آن پژوهش‌های زیادی انجام نگرفته و از سویی دیگر موضوع بسیار پیچیده‌ای است که نیاز به دقت و بحث بسیار دارد. با توجه به اینکه از طریق آن می‌توان رازورمزهای ذهن انسان بدوی را کاوید، پژوهش در این حوزه برای ما ایرانیان اهمیت ویژه‌ای دارد. در این مقاله

ابتدا برای فهم مطلب، به نظریات پژوهشگران در فرهنگ‌های مختلف به ویژه دربارهٔ اعراب ارجاع داده‌ایم و در نهایت با مقایسهٔ نگاه آنها به سنت شفاهی با سنت شفاهی در ایران، به این نتیجه رسیده‌ایم که؛ در سنت شفاهی، ذهن بدوی بشر با مسائلی درگیر است که الزاماتی دارد؛ از مهمترین الزامات ذهن بدوی، یکی پنداشتن لفظ و شیء (دال و مدلول) و اعتقاد به الهام است. در نهایت، با تلاش برای درک ذهن شفاهی، و با در نظر داشتن نمونه‌هایی از متن گات‌ها، می‌توانیم تا حدودی دریابیم که چگونه در ایران باستان ساختار ذهن شفاهی به شکلی ذاتی نیازمند سرودهایی است که محتوای آن ستایش خدایان و موجودات ماورائی است که به زندگی بشر سلطه دارند و نه تنها خواندن این سرودها تأثیر مستقیمی در رخ دادن اتفاقات خوب و دور شدن بلاها دارد، بلکه خود تسلط بر این شیوه بیان (حفظ کردن سرودهای دینی) به خودی خود، ابزاری است برای قدرت (مثلاً برای روحانیون زرتشتی). به هر حال یکی از مشکلات رازآلودگی متون کهنی چون گات‌ها این است که مبنای آن بر سنت شفاهی و ذهن بدوی ناآشنا با کتابت استوار است؛ در نهایت اگر بخواهیم گام‌های موثری در فهم این متون برداریم و از سوی دیگر اگر بخواهیم با تکیه بر پژوهش‌های ارزشمند حول این متون، به فهم جهان بدوی اقوام کهن نزدیک شویم، می‌بایست ارتباط این دو را بپذیریم و پژوهش و بحث و بررسی در این زمینه را بیش از پیش دنبال نماییم.

پی‌نوشت‌ها

۱. به عقیدهٔ اینسler با وجود رازهای زیاد باید مانند هر معمایی مشکلات موجود گات‌ها نیز حل گردد. (Inslar, 1975: 1)
۲. در زبان یونانی *wekww* «گفتن، بیان کردن» معادل vacas- سنسکریت و vacah- اوستا به معنی «سخن، کلام» است، اما بیشتر به مفاهیمی در پیوند با شعر و ترانه اشاره دارد. (میرفخرایی، ۱۳۹۴: ۱۵۵)
۳. با تکیه بر این دیدگاه مشخص است که سخن دربارهٔ سنت شفاهی امر دشواری است. علاوه بر این با توجه به اینکه بحث ما در ادامه بر روی متن گاهان است و گاهان به خودی متنی دشوار و راز آلود است، محتوای این پژوهش در مجموع بسیار پیچیده به نظر می‌رسد. به عقیدهٔ اینسler «برای هر کسی که با این سرودها دست و پنجه نرم می‌کند، گاهان واقعاً همچون کتابی از معماها به نظر می‌رسد.» (Inslar, 1975: 1) دشواری رمزگشایی و ترجمه و فهم این متن بیشتر مربوط به کهن بودن آن است به نحوی که هومباخ معتقد است زبان گات‌ها و سبک آن در زمان خود زرتشت نیز دیگر زبانی زنده

نبوده است و صرفاً زبانی آئینی همچون زبان لاتین قرون وسطایی بوده است (Humbach, 2010: 2). به عقیده ایشان این زبان، زبان مقدس مربوط به سنت کهن هندوایرانی بود که فن شعری ویژه‌ای را پدید آورده بود که از نظر ماهوی از آنچه در بیش از هزار سرود ریگ وادای هندی می‌توان تشخیص داد، متفاوت بود. (رک؛ Humbach, 2016: 73 و Guillemin & Henning, 1963: V) هومباخ در اثر دیگری بیان کرده است که زبان اوستا «همانطور که به ما رسیده زبان یکنواختی نیست و احتمالاً عناصری را در خود دارد که نه تنها متعلق به مناطق مختلفند بلکه به دوره‌های زمانی مختلف نیز تعلق دارند که این خود مسئله را پیچیده‌تر می‌سازد» (Humbach, 1991: 6)؛ اما بحث اصلی پژوهش حاضر این است که این معماگونگی تا حدی می‌تواند تحت تأثیر روایت شفاهی نیز باشد که با تغییر شکل به کتابت به ویژه در عصر معاصر برای مخاطب امروزی بسیار دشوار فهم شده است. باید در نظر داشت که تنها راه گشودن این رازها بحث و بررسی این مطلب از ابعاد گوناگون است. مثلاً همانطور که بیان شد بحث پیچیدگی محتوای گاتها را معمولاً به کهن بودن متن آن و همینطور ادبی بودن آن ربط می‌دهند، در حالی که با تأکید بر تقدس سنت شفاهی و پی بردن به سازوکار ذهن بدوی باید پذیرفت که بخشی از پیچیدگی این متن به دلیل شفاهی بودن آن است. پذیرفتن این مانع، خود یک قدم بزرگ در حل بسیاری از معماهای این گنجینه ارزشمند است.

۴. منابع رسمی از اوایل سده نخستین پیش از میلاد بیانگر این است که سلت‌ها شاعر-خواننده، فیلسوف-روحانی و پیشگو داشتند که به ترتیب بارد، دروید و وات نامیده می‌شدند. باردها خوانندگان و سرایندگان گونه‌های سطح پایین شعر بودند. دروی‌ها با ظهور مسیحیت وظایف روحانی خود را از دست دادند و به جادگری روی آوردند و نقش آنها را به عنوان دانشمند فیلی‌ها (پایین تر) به عهده گرفتند و فیت‌ها نیز به افسون و غیبگویی پرداختند. (میرفخرایی، ۱۳۹۴: ۱۵۱)

۵. «از میان واژه‌هایی که برای «خواندن، سرود خواندن» در شرق و غرب مشترک است، واژه *geh* باستانی است که در ودایی *GĀ*: «خواندن»، *gāthā*: «گاه، سرود»؛ اوستایی *gāōā* انگلیسی باستان *gieddian*: «خواندن»، *gidd*، *giedd*: «سرود، شعر، داستان، چیستان» است» (میرفخرایی، ۱۳۹۴: ۱۵۲)

۶. «نخستین بخش مجموعه گاتها، یعنی سرود یسنا ۲۸ احتمالاً تنها به دلایل ظاهری در جایگاه اول قرار گرفته است. علت این امر وجود واژه *paourvīm* در نخستین بند این سرود است، واژه‌ای که تدوین‌گران اصلی این متن، به اشتباه آن را به عنوان نشانه‌ای از تقدم زمانی تفسیر کرده‌اند.» (Humbach, 1959, 1: 7)

۷. ارائه لیست واژگان و تعابیر و همچنین نمونه ترجمه با تکیه بر هر ترجمه‌ای خالی از ایراد و تسامح نیست؛ زیرا به‌هرحال برای پژوهشگران این حوزه روشن است که گاتها علاوه بر اینکه یک متن کهن رازآلود است، متنی ادبی و سرودی شاعرانه نیز هست که دشواری ترجمه آن را دو چندان می‌کند؛ تا جایی که «برخی از پژوهشگران براین باورند که احتمالاً همراه نویسی‌های نثر گونه، که اکنون از میان رفته‌اند، برای توضیح بخش‌های اغلب فشرده و موجز شعرهای گاهانی وجود داشته‌اند.» (Guillemin & Henning, 1963: vi) بنابراین ما با تکیه بر ترجمه‌های موجود سعی داشته‌ایم برداشتی

سنت شفاهی و زبان؛ ... (عباسعلی وفایی و هادی نورمحمدی کمال) ۳۶۹

صحیح ارائه دهیم. هومباخ درباره ترجمه‌هایی که ارائه داده می‌گوید: «ترجمه‌ای که به این روش حاصل شده است، به لحاظ محتوایی درست به نظر می‌رسد، اما در برخی موارد، به میزان قابل توجهی با درک عمومی از گاتها تفاوت دارد. با این حال، این تفاوت نباید به عنوان دلیلی برای رد آن در نظر گرفته شود» (Humbach, 1959, 2: 7) بنابراین در تمامی ترجمه‌ها تا حدی از اطمینان برای تکیه بر محتوا مورد تأیید است.

۸. گویا در این جمله انتقادی بر آئین مهر دیده می‌شود: «قربانی گاو نخست کاری است که ایزد مهر برای آغاز گرفتن جهان انجام می‌دهد» (اردستانی رستمی، ۱۴۰۴: ۱۶)

۹. «اینسler متن کامل این بند را اینگونه ترجمه کرده است: «ای تو که حقیقت و اندیشه نیک را تا ابد پاس می‌داری» (Insler, 1975: 27)

۱۰. «من این سخنان روحم را (به تو) ای فرزانه و به حقیقت - به همه شما - دادم خواهی می‌کنم» (همان، ۴۷)

۱۱. «هریک از این مردان نیز تعالیم تو را تباه کرده است: آن کسی که بدترین را به کار بسته است تا گاو و خورشید را با چشمانش ببیند؛ آنکه فریب کار را علیه عادل برانگیخته است؛ آنکه مراتع را نابود کرده است؛ آن که سلاحی را علیه مرد راستگو بلند کرده است.» (همان)

۱۲. «اکنون من سخن خواهم گفت از آنچه که با فضیلت‌ترین فرد به من گفت، آن سخنی که باید به عنوان برترین کلام برای انسان‌ها شنیده شود.» (همان، ۷۵)

۱۳. «آری بیابید شکوه‌های او را در خانه سرودها به ثبت رسانیم.» (همان، ۷۷) کلمه «گرو دیمان» را ساسانفر به خانه سرود ترجمه کرده است. (ساسانفر، ۱۳۹۰: ۱۱۴) در حالی که پوردادود درباره این کلمه گفته است: «گرممان و یا گروثمان در ادبیات فارسی بسیار استعمال شده است، در اوستا گرودمان Garodemana می‌باشد یعنی عرش.» (پوردادود، ۱۳۹۴: ۱۳۴)؛ البته ایشان در جای دیگر چنین ترجمه‌ای را نیز متذکر شده است: «غالباً در گاتها به این قسم تعبیر برای فردوس و دوزخ برمی‌خوریم، کلمه دمان (مان) و کلمه خانه با کلمات دیگر پیوسته مثل خانه ستایش، خانه پاک منش؛ خانه خردمندان و خانه تو (مزدا) برای فردوس استعمال می‌شود.» (پوردادود، ۱۳۹۴: ۱۱۶)

۱۴. البته این موضوع مستلزم بحث مفصلی است و از ابعاد مختلفی قابل تأمل است. مثلاً این خواسته‌های متضاد می‌تواند تحت تأثیر جهان بینی دوگانه انگاران‌های باشد که زرتشت به پیروی از اعتقادات پیشین آنرا گسترش داده است: «از اوستای متأخر و سنت زبان پهلوی پیش از گاتها درمی‌یابیم که در نسبت دادن ویژگی‌های منفی به دیوان و پیروانشان - ویژگی‌هایی که تصویر آینه‌وار و وارونه‌ای از ویژگی‌های مثبت اهوره‌ها هستند - زرتشت تصویری کاملاً دوگانه انگارانه از جهان ارائه داده است؛ در این تصویر پیروزی نهایی اصل نیکی و برتری اهورامزدا از پیش تعیین شده است» (Humbach, 1991: 3).

کتاب‌نامه

- افشار ایرج (۱۳۸۱) داستان‌های ایران باستان، تهران: علمی فرهنگی.
- ارانسکی یوسیف م. (۱۳۷۸) زبان‌های ایرانی، ترجمه علی اشرف صادقی تهران: سخن.
- اردستانی رستمی، حمیدرضا (۱۴۰۴) «نمودهای مهری داستان گیومرث»، کهن‌نامه ادب پارسی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، (دو فصلنامه علمی) مقاله پژوهشی، سال ۱۶، شماره ۱، صص ۱-۴۲.
- آموزگار، ژاله، (۱۳۸۵) سنت شفاهی در ایران باستان. ژاله آموزگار. بخارا، تیر و مرداد، شماره ۵۳. پورداود، ابراهیم (۱۳۹۴) اوستا (گاتاها) سرودهای زرتشت، تهران: موسسه انتشارات نگاه.
- تفضلی احمد، (۱۳۷۶) تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام، به کوشش ژاله آموزگار، تهران: انتشارات سخن.
- جلالی نائینی، سیدمحمدرضا، (۱۳۸۴) ثنویان در عهد باستان، تهران: طهوری.
- الجاحظ (ابوعثمان عمرو بن بحر - ۲۵۵هـ)، (۱۹۴۸)، البیان و التبيين، تحقیق عبدالسلام محمد هارون، مطبعة لجنة التأليف و الترجمة و النشر، القاهرة.
- ساسانفر، آبتین (۱۳۹۰) گاتاها سرودهای اشو زرتشت، برگردان هفده هات همراه با متن اوستایی و گزارش‌های زبانشناسی، پژوهش و نوشته: دکتر آبتین ساسانفر، تهران: بهجت.
- علوی، فریده، رضا علی اکبریور (۱۳۹۰) از اسطوره تا ادبیات: منظر داستان‌گر از باورهای شفاهی به متون ادبی مکتوب، ادبیات تطبیقی، ۲/۲، پیاپی ۴.
- قائمی، فرزاد، (۱۳۹۲) تحلیل سیر تاریخی سراینده‌راویان و نقش سنت روایت شفاهی در روند نظم روایات پهلوانی در ایران، فصلنامه پژوهش‌زبان ادبیات فارسی، شماره سی و یکم، ۵۷-۲۵.
- کریم‌الکواز، محمد، (۲۰۰۲) کلام الله الجانب الشفاهی من ظاهر القرآنیه، بیروت: دارالساقی.
- لوی استروس، کلود، (۱۳۵۸) نژاد و تاریخ ابوالحسن نجفی، تهران: پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران.
- میرفخرایی، مهشید، شعر منظوم و نثر شاعرانه در زبان‌های هندواروپایی، زبان‌شناخت، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال ششم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۴، ۱۶۵-۱۴۵.
- میرفخرایی، مهشید (۱۳۹۶) زردشت و گاهان بررسی دستوری و محتوایی دو فصل ۴۷ و ۴۸ سپتامنوگاه، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

Dewey, J. (1902). Interpretation of savage mind. *Psychological Review*, 9(3), 217.

Inslar, S. (1975). *The Gāthās of Zarathustra*. E.J. Brill.

سنت شفاهی و زبان؛ ... (عباسعلی وفایی و هادی نورمحمدی کمال) ۳۷۱

- Kreyenbroek, P. G. (1996). The Zoroastrian tradition from an oralist's point of view. In *given) KR Cama Oriental Institute, Second International Congress Proceedings (5th to 8th January 1995), Bombay: KR Cama Oriental Institute* (pp. 221-235).
- Kreyenbroek, P. G. (2022). Early Zoroastrianism and Orality. *Journal Oral Tradition*, 35(2), 199-210.
- Humbach, H. (1959). *Die Gathas des Zarathustra* (Vols. 1-2). Heidelberg: C. Winter.
- Humbach, H. (1991). *The Gāthās of Zarathushtra and the other Old Avestan texts*.
- Humbach, H., & Ichaporia, P. (1994). *The heritage of Zarathushtra: a new translation of his Gāthās*. Winter.
- Humbach, H., & Faiss, K. (2010). *Zarathushtra and his antagonists: a sociolinguistic study with English and German translations of his Gāthās*. Dr. Ludwig Reichert Verlag.
- Humbach, H., & Faiss, K. (2016). *Avestica. (No Title)*.
- Guillemin, J ; Henning, M. (1963) *The Hymns of Zarathustra: Being A Translation of the Gāthās Together with Introduction and Commentary* Author(s).
- Walter, O. (1982). *Orality and literacy: the technologizing of the word. London and New York: Taylor and Francis Group.*